

УДК 599.742.1 (210.7) (477.7)

І. О. Смірнова, В. І. Домніч, А. А. Нікольченко

Запорізький національний університет

ВОБК (*CANIS LUPUS*) НА ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА

Наведено результати досліджень *Canis lupus* L. на території Кримського півострова. Проаналізовано історичні та сучасні характеристики кількісного складу поголів'я виду. Визначено основні центри концентрації вовків. Досліджено раціон вовка, розглянуто умови, що впливають на поширення виду. З'ясовано, що у наш час вовк у Криму вже досяг території передгір'я.

И. А. Смирнова, В. И. Домнич, А. А. Никольченко

Запорожский национальный университет

ВОЛК (*CANIS LUPUS*) НА ТЕРРИТОРИИ КРЫМСКОГО ПОЛУОСТРОВА

Приведены исследования появления *Canis lupus* L. на территории Крымского полуострова. Проанализированы исторические и современные характеристики количественного состава поголовья вида. Определены основные центры концентрации волка. Исследован рацион, рассмотрены условия, влияющие на распространение вида. Выяснено, что в настоящее время волк в Крыму достиг территории предгорий.

I. A. Smirnova, V. I. Domnich, A. A. Nicolchenko

Zaporizhzhya National University

WOLF (*CANIS LUPUS*) ON THE TERRITORY OF THE CRIMEAN PENINSULA

Research of *Canis lupus* L. appearance on the territory of the Crimean peninsula is carried out. Historical and modern descriptions of quantitative composition of the population are analysed. The basic centers of wolves concentrations are determined. The food ration and conditions influencing on the species distribution are investigated. It is proved that wolf in the Crimea has spread up to the territory of foothills.

Вступ

В останні десятиріччя вовк (*Canis lupus* L. Linnaeus, 1758) активно заселяє нові території й там, де раніше, ще на початку 1980-х років вид був відсутній або його чисельність була мінімальною [2]. На даний момент поголів'я хижака на Україні значно збільшилося [1]. У першу чергу це стосується степових регіонів [4]. На тлі поступового збільшення чисельності цілком закономірною є поява виду на території, де він був відсутній майже сторіччя – на Кримському півострові.

Дослідження поголів'я вовка у Криму проводили до початку ХХ ст., коли був знищений останній кримський вовк [7; 9–11]. Але у більшості випадків ці спостереження мали вибіркового характеру тому, що вони проводилися як частина комплексного

дослідження загальних особливостей фауністичного складу. Не було акцентовано уваги на конкретному виді. Сучасні дослідники мали змогу лише аналізувати дані своїх попередників і фіксувати поодинокі заходи вовків на території півострова [5; 6].

Мета цієї роботи полягає у висвітленні факту появи вовка в Криму та формування його постійного поголів'я. Не менш важливе визначення таких основних показників як характер заселення видом різних територій із дослідженням причин, що спрямовують їх вибір, оцінка основних характеристик, притаманних виду як постійному мешканцю півострова. Процес появи й освоєння вовком Криму цікавий не тільки з причини географічної ізоляції даного місцеперебування, а й тому, що з початку ХХ століття умови мешкання значно змінилися.

Матеріал і методи досліджень

Для дослідження історії появи вовка на території Кримського півострова проведено аналіз статистичних даних щодо чисельності й здобичі вовка за 1990–2009 роки. У результаті польових спостережень протягом 2009–2010 рр. (70 год.), у тому числі в осінній (34 год.) і весняний періоди (36 год.). Також проведено 110 км відсліджувань. При визначенні кількісного складу враховано та проаналізовано 84 подометричні показники. Статеві-вікова структура визначена у результаті аналізу даних подометрії. В осінній період проведено облік кількісного складу шляхом вокалізації.

Для дослідження раціону вовка зібрано та проаналізовано 25 куп його екскрементів. Також проведено опитування місцевих мешканців і працівників КТМР і Лісгоспу.

Результати та їх обговорення

Кримський півострів являє собою різноманітні ландшафти, представлені степовими та гірськими угіддями. Гірські масиви на території півострова відмінні як за висотою, так і за облісненістю території [12–14], відрізняються також флористичний і фауністичний склад ландшафтів. Поголів'я диких копитних сконцентроване в гірській частині Кримського півострова, покритій лісом [8; 12–14]. Основну біомасу степової частини становлять сільськогосподарські тварини: вівці та велика рогата худоба. Значні скупчення худоби також сконцентровані на яйлах у гірській частині півострова.

За результатами аналізу статистичних відомостей чисельності та здобування вовка з'ясовано, що процес становлення його постійного поголів'я в Криму починається в середині першого десятиріччя ХХІ століття. І хоча ще в 1994 році мисливцями було відстріляно дві особини виду, систематичне добування хижака починається з 2005 р., коли було впольовано 9 особин. У 2006 р. показник досяг 12 особин, а через 3 роки (у 2009 році) добуто 24 особини. У статистичних відомостях щодо чисельності у цьому році не було враховано жодного вовка.

Розглядаючи аспекти існування поголів'я вовка, що населяв Кримський півострів у минулому, відзначимо, що за даними І. Пузанова, в 1916 р. на території заповідника був убитий останній місцевий вовк, а в 1922 р. ще одна особина була добута в районі Ангарського перевалу [11]. Після війни вовки знову з'явилися на території степової частини півострова і за період 1946–1951 рр. у Чорноморському й Сакському районах було добуто 20 дорослих і 15 вовченят [6]. За даними того ж автора, усього за повоєнний час на півострові добуто понад 76 вовків, а останній раз хижака бачили у 1972 році. Хоча А. А. Дуліцький вказує, що в 1975 р. також був відзначений одиночний захід вовка [5].

Аналізуючи дані щодо здобування вовків за період 2005–2009 рр., можна відмітити центри концентрації виду. Найбільша кількість тварин, добутих за період аналізу, відзначена на сході півострова, у Ленінському районі (28,7 % від загальної кількості вовків, добутих на території різних районів Криму, або 25 особин за період 2005–2009 рр.) (рис. 1). Наступним за кількістю вилучених звірів є Чорноморський і Джанкойський райони, розташовані у західному та північному напрямках (16,1 та 13,8 %, або 14 та 12 особин відповідно). Значні показники також характерні для Роздольненського та Первомайського районів, де процентне відношення добутих звірів варіює від 9,2 до 10,3 % відповідно. Коливання в межах 3,4–5,7% властиві для Красноперекопського, Кіровського та Бахчисарайського районів. Найменші значення відмічені у Нижньогірському, Білогірському, Советському та Сакському районах (від 1,1 до 2,3 %) (рис. 1).

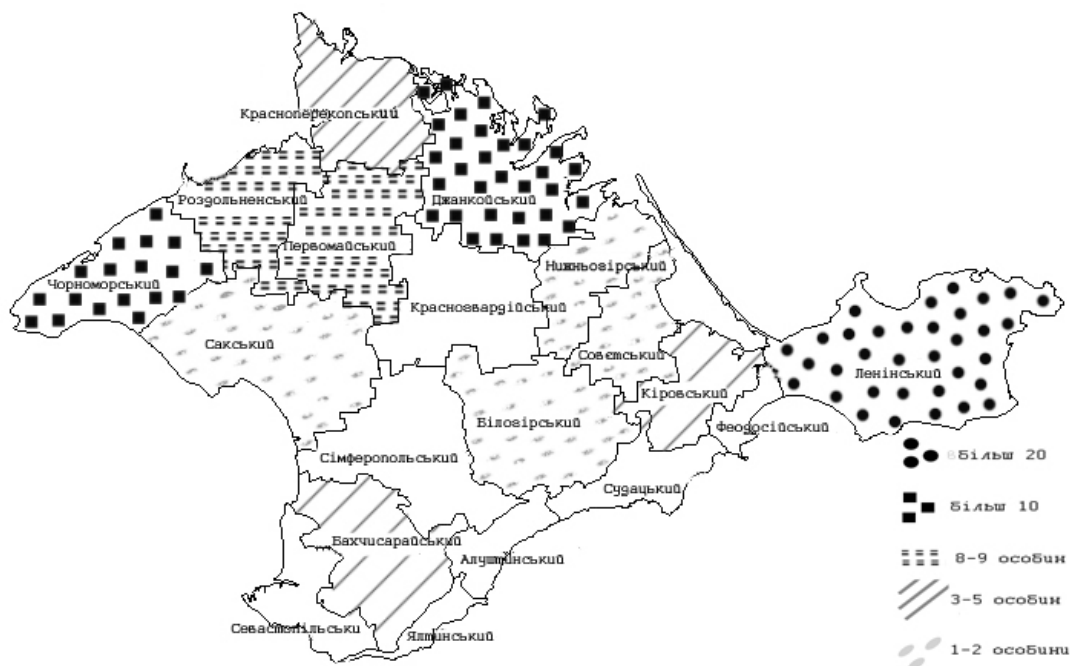

Рис. 1. Добування вовка на території Криму у 2005–2009 роках

У 1990-х роках багато вовків спостерігалось в Севастопольському районі [11]. За даними того ж автора, на початку ХХ ст. у степовій частині Кримського півострова вовк зустрічався рідко. Основне його поголів'я було сконцентроване в горах і передгір'ях, і особливо багато було вовків у скелястих ущелинах під Чатирдагом. І. М. Коваленко [6], посилаючись на Є. Л. Маркова, вказує, що зграї вовків досягали 20 особин. Це було викликано надмірною концентрацією багатотисячних отар овець у даній місцевості.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вовки віддавали перевагу лісовим ущелинам і яйлам гірського Криму, у першу чергу через відсутність у степовій частині водних джерел [6]. Але в наш час завдяки наявності Північно-Кримського каналу, побудованого в 1960-х роках, відсутність води не є чинником, що лімітує чисельність виду.

У результаті наших досліджень у Джанкойському районі Кримського півострова з'ясовано, що у весняний період на території мешкало дві зграї вовків (4 і 5 особин) і 1–2 одиночні особини. На початку вересня в угіддях, що межують із Сивашем, відмічена зграя, що складалася з 15 особин, і включала 6 прибулих і 7 переярків та 2 дорослі особини.

У результаті проведених опитувань з'ясовано, що вовк з'явився на території Джанкойського району в середині 1990-х років. У першу чергу хижак заселив північну частину району. До початку 2000-х напади на худобу були вкрай рідкісні, але приблизно 5–7 років тому, ситуація змінилася. Вовки стали постійно нападати на сільсько-господарських тварин, а в окремі періоди ця тенденція може набувати значних обсягів. Так, на кошарі «Алгази» у 2008 р. кількість овець, зарізаних хижаком за один раз, досягла 120 голів. Причому напади відмічалися як у денний, так і в нічний час. У першому випадку основна кількість відбувалася на випасі, у другому – в загоні.

Постійно відмічається присутність вовків на о-ві Руський у Джанкойському районі. Це місце хижак часто використовують для відходів при переслідуванні. В осінній період (вересень 2010 р.) на ділянці, відділеній від о-ва Руський протокою Сиваша, яка повністю пересихає у літній період, виявлено виводок (6 прибулих). На сусідній території (мис, що значно видається у затоку Сиваша), відзначено 7 переярків. Сиваш на цій ділянці у даний період повністю пересихає, що дає вовкам можливість спокійно переміщуватися. У результаті опитування місцевого населення з'ясовано, що раніше тут також спостерігалися вовчі виводки.

Згідно з даними копрологічного аналізу ($n = 25$) виявлено, що до весняного раціону вовка степової частини Кримського півострова входять 6 компонентів, які трапляються найчастіше. Максимальні вагові характеристики має вміст мишоподібних гризунів (60,8 г, 35 %) (рис. 2). Вміст часток великої рогатої худоби та овець складає приблизно 18 і 14 % відповідно. Нижчі показники ваги відмічені для такого компонента як собака домашній (9 %) і мінімальні – кіт домашній (2 %). Крім того, в екскрементах визначено наявність решток дрібних птахів, видову належність яких не встановлено.

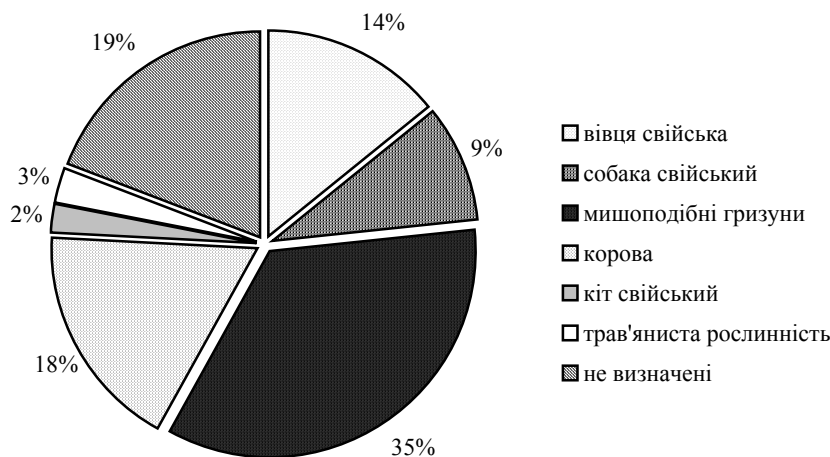

Рис. 2. Компоненти раціону в екскрементах вовка (суха вага)

Трав'яниста рослинність, так само як і в проведених нами раніше дослідженнях [3], була представлена незначною кількістю, що дає підставу припустити її випадкове

трапляння до харчового тракту при поїданні основного корму. Зі сторонніх предметів були знайдені залишки тавра з жовтого пластику від сільськогосподарських тварин, а також поліетилен (2 г).

Таким чином, у раціоні вовка Джанкойського району у весняний період відмічено перевагу мишоподібних гризунів і, меншою мірою, сільськогосподарських тварин. Наприкінці літа – на початку осені, період натаскування молодняку, збільшується кількість нападів на сільськогосподарських тварин. Відмітимо, що у Джанкойському районі ведеться інтенсивне розведення сільськогосподарських тварин, у першу чергу овець і великої рогатої худоби. На території дослідження розташовано 10 кошар. У 2010 р. загальне поголів'я овець становило близько 4 тис. голів.

У районі досліджень тричі спостерігалися виводки вовків. В 2005 р., коли вилучено 5 вовчєнят, у 2008 р. – добуто 5 вовчєнят і ще двоє прибулих пішли з дорослою самкою. У 2009 р. виявлено лігвище з 4 вовчєнятами, але самиці вдалося перенести виводок в інше місце й удруге він виявлений не був.

Передумовою для розселення вовка у Криму служить збільшення його чисельності в цілому по Україні. Перекопський перешийок – найширший сухопутний шлях, що поєднує Кримський півострів із материковою частиною. Він розташований на території Красноперекопського району. Таким чином, ця ділянка – найреальніше місце переходів, але кількість вовків, що добуваються, тут не максимальна. Можливо, це пов'язано з використанням даного району як коридору розселення. Крім того, нами неодноразово відзначено випадки, коли вовки використовують Сиваш для переходів, як у посушливий період, так і в ті моменти, коли він заповнений водою. Цей факт значно утруднює переслідування хижака при полюванні на нього, тому що донні відклади Сиваша являють собою непереборну перешкоду для автомобілів. Здатність перетинати й ширші водні перешкоди – характерна риса вовків [15].

Раніше дослідники вказували, що вовки попадають на територію Криму з Кубані по льоду Керченської протоки, як це було відзначено у 1925 р. [11]. Про поодинокі випадки проникнення вовка на півострів через Перекопський перешийок і узимку по льоду через Керченську протоку згадують Ю. Р. Шеляг-Сосонко та інші [12]. Але згідно з опитувальними відомостями, протока в наш час замерзає вкрай рідко, приблизно один раз на 10 років. Також відзначимо, що, у післявоєнні роки вовк у першу чергу з'явився на території степового Криму [6].

На початку ХХІ століття на території Кримського півострова існує три вогнища найбільшої концентрації виду: східне (Ленінський р-н), північно-східне (Чорноморський) і північне (Роздольненський, Первомайський, Джанкойський р-ни) (рис.). На цих територіях сконцентрована максимальна кількість худоби (вівці та молодняк великої рогатої худоби).

Важливо відзначити, що в цей час вовк уже досяг передгір'я Криму. Для виду властиві високі адаптаційні можливості до місць мешкання, змінених людиною [17], особливо при помірному антропогенному навантаженні [16]. Поширенню вовка сприяють умови передгір'я. Наприклад, Білогірський район, розташований у центральній частині Криму, характеризується поступовим переходом від степової частини до горбкуватого ландшафту, де випасається худоба й, завдяки рельєфу місцевості, складаються сприятливі захисні умови. Далі починається гірський масив, де вовк скоріше буде вибирати більш кормні місця (яйли з розташованими на них пасовищами). Сприятливі умови є й у Бахчисарайському районі, розташованому на південному заході півострова, що має різні ландшафти (гори, степ, передгір'я).

А на території Судакського району вовк відмічений не був, що було з'ясовано в результаті аналізу статистичних відомостей і опитування працівників лісомисливського господарства. При тому, що в лісових масивах живе козуля й періодично заходить кабан, а максимальна висота на східній частині Кримської гряди становить лише 570 м над рівнем моря і яйли тут відсутні [14]. Тому сусідні регіони, де є можливість випасу худоби, мають перевагу для живлення вовка.

Можна відзначити, що вовк на даний момент активно заселяє свої споконвічні місця перебування на Кримському півострові, використовуючи при цьому найдоступніші джерела корму. Ми вважаємо, що степова частина буде заселена щільніше, ніж це спостерігалось в XIX ст., тому що зник такий важливий фактор, що лімітує поширення вовка, як наявність водного ресурсу (Північно-Кримський канал).

Висновки

1. За останні 5 років чисельність вовка на території Кримського півострова має тенденцію до поступового збільшення. У 2005 р. добуто 9, а в 2009-му – 24 особини.

2. Основні центри концентрації виду: східний (Ленінський р-н), північно-східний (Чорноморський, Джанкойський р-ни) та північний (Роздольненський, Первомайський р-ни).

3. У цей час вовк проникнув на територію передгір'їв Криму.

4. У раціоні вовка степового регіону у весняний період відмічено такі компоненти: мишоподібні гризуни (34,7 %), сільськогосподарські тварини (вівці – 14,2 %, велика рогата худоба – 17,7 %), собака (9,2 %) і кіт домашні (2,3 %). Наприкінці літа – на початку осені, період натаскування молодняку, збільшується кількість нападів на сільськогосподарських тварин.

Бібліографічні посилання

1. **Волох О. М.** Великі ссавці Південної України в XX ст. (динаміка ареалів, чисельності, охорона та управління). – Автореф. дис. ... д-ра біол. наук. – К., 2004. – 35 с.
2. **Гурский И. Г.** Численность и особенности образа жизни по регионам: Украина, Молдавия // Волк / Под ред. Д. И. Бибикова. – М.: Наука, 1985. – С. 487–492.
3. **Домнич В. И.** Пищевое поведение волка при увеличении его численности в антропогенных ландшафтах юго-востока Украины / В. И. Домнич, И. А. Смирнова, В. Е. Вовченко // Вісник Донецького ун-ту. Сер. А: Природничі науки. – 2008. – Вип. 1. – С. 306–310.
4. **Изменение численности Cervidae и Canidae под влиянием охоты и браконьерства** / В. И. Домнич, И. А. Смирнова, А. Н. Шадура, А. В. Домнич // Сб. XXIX Междунар. конгр. биологов-охотоведов IUGB-2009. – М., 2009. – С. 306–307.
5. **Дулицкий А. А.** Млекопитающие: История, состояние, охрана, перспективы. – Симферополь: СОНАТ, 2001. – 208 с.
6. **Коваленко И. М.** Волк в Крыму // Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского. Общество геоэкологов. – Вып. 2. – Симферополь, 2000. – С. 28–33.
7. **Мокржецкий С. А.** Фауна Крыма / Крым. Путеводитель. Издание Крымского о-ва естествоиспытателей. – Ч. 1. Очерки Крыма. – Симферополь: Типография Тавр. губ. земства, 1914. – С. 73–103.
8. **Молчанов Е. Ф.** Заповедник Мыс Мартыан / Е. Ф. Молчанов, А. К. Ющенко // Заповедники СССР: заповедники Украины и Молдавии. – М.: Мысль, 1987. – С. 186–195.
9. **Никольский А. М.** Позвоночные животные Крыма. – СПб, 1891. – 484 с.
10. **Пузанов И. И.** Предварительные итоги изучения фауны позвоночных Крымского заповедника // Сб. работ по изучению фауны Крымского заповедника. – М., 1931. – С. 5–38.
11. **Пузанов И.** Крымская охота: современное состояние и перспективы. – Симферополь: Крымское гос. изд-во, 1932. – 124 с.

12. **Шеляг-Сосонко Ю. Р.** Ялгинский заповедник / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Я. П. Дидух, А. К. Ющенко // Заповедники СССР: заповедники Украины и Молдавии. – М. : Мысль, 1987. – С. 196–210.
13. **Крымское** заповедно-охотничье хозяйство / П. И. Шлапаков, А. И. Дулицкий, В. П. Костина, Н. А. Тарина // Заповедники СССР: заповедники Украины и Молдавии. – М. : Мысль, 1987. – С. 210–225.
14. **Ющенко А. К.** Карадагский заповедник / А. К. Ющенко, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Я. П. Дидух // Заповедники СССР: заповедники Украины и Молдавии. – М. : Мысль, 1987. – С. 226–241.
15. **Blanco J. C.** Wolf response to two kinds of barriers in an agricultural habitat in Spain / J. C. Blanco, Y. Cortes, E. Virgos // Can. J. Zool. – 2005. – Vol. 83. – P. 312–323.
16. **Habitat** selection by wolves *Canis lupus* in the uplands and mountains of southern Poland / W. Jedrzejewski, M. Niedzialkowska, R. W. Myslajek et al. // Acta Theriologica. – 2005. – Vol. 50, N 3. – P. 417–428.
17. **Mech L. D.** The challenge and opportunity of recovering wolf populations // Conserv. Biol. – 1995. – N 9. – P. 270–278.

Надійшла до редколегії 12.09.2010